

16. Лариса Денисенко: веб-сайт. <https://cutt.ly/qnfnCC6>.
17. Костянтин Реуцький: веб-сайт. <https://cutt.ly/jnfn0wK>.
18. Ірина Федорович: веб-сайт. <https://cutt.ly/wfnfn53B>.
19. Земфіра (Зола) Кондур: веб-сайт. <https://cutt.ly/fnfmrSR>.
20. Таміла Равілівна Ташева: веб-сайт. <https://cutt.ly/xnfm07S>.
21. Святослав Шеремет: веб-сайт. <https://cutt.ly/SnfmBHX>.
22. Анастасія-Єва Домани: веб-сайт. <https://cutt.ly/infmURy>.
23. Уляна Пчолкіна: веб-сайт. <https://cutt.ly/RnfmSDN>.
24. Правозахисники презентували доповідь про переслідування активістів в Україні у 2020 році: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/nfnzltf>.
25. У 2020 році нападів на ЛГБТ хоч і поменшало, але кількість залишається тривожною — правозахисники: веб-сайт. <https://cutt.ly/OnfzDMV>.
26. У Києві відбулась акція солідарності з українським Кримом: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/2nfzLRq>.
27. Новое задержание в Крыму. Владислав Есипенко — Крымский вечер: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/dnfzMHC>.
28. Де шукати експертів, або Як кампанія «Повага» бореться з проявами сексизму: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/Vnfz8Tt>.
29. Жінкам з інвалідністю складніше знайти роботу, ніж чоловікам — дослідження: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/1nfyOB>.
30. У Києві пройшов Транс-Марш, без спроб нападу не обійшлося: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/jnfxgF5>.
31. Юлія Красильникова о евакуації, переселенцях і "коридорі життя": веб-сайт. URL: https://vostok-sos.org/yuliya_hromadske/.

МЕДІЙНИЙ ДИСКУРС ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ: КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ І АКсіОЛОГІЧНА (ЦІННІСНА) ЕКСПЕРТИЗА

Оксана Просяник, докторка філологічних наук, професорка кафедри управління соціальними комунікаціями Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Лекція пропонується для магістрів освітньої програми «Медіакомунікації» у межах навчальної дисципліни «Культура та комунікація». Теоретичне осмислення специфіки взаємодії культури і комунікації в контексті її аналітичного застосування у практиці функціонування сучасних ЗМК має на меті розуміння прав людини як комплексу цінностей антропоцентричного характеру (людина як вища цінність).

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Медійний дискурс як публічний комунікативний досвід людини:
  - *поняття дискурсу;*
  - *публічний та медійний інформаційний простір. Медійний дискурс та його прагматика.*
2. Суспільна картина світу і світогляд: культурно-цивілізаційне розшарування суспільства:
  - *суспільна картина світу та світоглядні проблеми;*
  - *культурно-цивілізаційні системи цінностей.*
3. Права людини як комплекс цінностей антропоцентричного характеру:
  - *Права людини з точки зору «натурального» світогляду;*
  - *Права людини з точки зору «ідеологічного» світогляду;*
  - *Права людини з точки зору «інституційного» світогляду;*
  - *Права людини з точки зору «індивідуалістичного» світогляду.*

1. МЕДІЙНИЙ ДИСКУРС ЯК ПУБЛІЧНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ ДОСВІД ЛЮДИНИ

Поняття дискурсу. Поняття дискурсу, попри те, що сам цей термін віддавна існував у різних романських та германських мовах, увійшло до наукового обігу порівняно недавно – у 70-80 роках минулого століття, а до публічної сфери ще пізніше. Термін «дискурс» набув поширення в публічній сфері спілкування з мовознавства.

Дослідники вирізняють від 8 до 40 значень цього терміна, хоча всі вони так чи інакше пов'язані з трьома головними факторами:

- дискурс має бути певним чином прагматично скерованою або тематично окресленою формою регулярної комунікації чи комунікативної діяльності, що провадиться з певною метою у певній сфері життя та зосереджена на певній тематиці (дискурс: *політичний, побутовий, економічний, релігійний, публічний, художній, медійний тощо, а також про: наркозалежність, корупцію, виховання дітей, міждержавні стосунки, економічну співпрацю, права людини тощо*)
- дискурс має бути комунікативною діяльністю, зумовленою певними аксіологічними або культурно-цивілізаційними передумовами (дискурс: *консервативний, ліберальний, націоналістичний, лібертиністський, державницький, анархістський, расистський, корпоративний, егалітарний, ієрархічний, громадянський, консумпційний, релігійний тощо*).

- у центрі дискурсу має перебувати якась комунікативна подія – текст чи висловлення – окреслена суб'єктивними, часовими, просторовими чи формальними (дискурс: між поколіннями, керівників і підлеглих, холериків, однодумців, представників різних світоглядів тощо; сучасний, кінця ХХ ст., святковий, український, європейський, сільський тощо; нарешті – безпосередній, писемний, інтернет-дискурс, мультимедійний, одномовний, багатомовний тощо).

Якщо розглядати дискурс як явище суспільного життя, то можна сказати, що дискурс – це сфера комунікативного досвіду людини, що характеризується, принаймні, одним із таких чинників:

- прагматикою діяльності, яка у цій сфері реалізована;
- соціально-психологічними особливостями учасників такого спілкування;
- просторово-часовою специфікою спілкування;
- специфікою типу культури та цивілізації;
- тематикою.

Хоча зазвичай ці чинники визначають кожний конкретний дискурс водночас і спільно, саме вони в різних комбінаціях диференціюють типи дискурсів. Так, можна говорити про дискурс навчальний, пізнавальний, артистичний, комерційний, релігійний, політичний, медійний, сімейний, світоглядний і т. ін. У всіх цих випадках йдеться про предметну специфіку людської діяльності, її цілеспрямованість та зумовленість культурно-цивілізаційними і життєвими обставинами.

Зазвичай усі ці фактори об'єднуються, тому можна говорити, наприклад, про український жіночий феміністичний міський молодіжний дискурс початку другої декади ХХІ століття на тему кар'єрного зростання жінок або ж про харківський телевізійний дискурс кінця перебудови на тему бюрократичних зловживань.

Отже, сукупність усіх дискурсів є лінгвoseміотичним досвідом загалом. Простіше кажучи, дискурсом можна назвати таку частину нашого комунікативного життя, що має характер певного роду обмеженості в одному або відразу всіх перерахованих вище аспектах, а значить дискурс належить до всього комунікативного досвіду людини як його частина та конкретний прояв (Leszczak, 2015, p. 65).

Публічний та медійний інформаційний простір. Медійний дискурс та його прагматика. Оперування інформацією, що є в публічному доступі, незалежно від того, відбувається воно у мовній формі та зафіксоване в усних висловленнях чи у писемних текстах, чи проходить з використанням якогось іншого комунікативного коду (наприклад, через зображення чи музику), породжує явище, яке можна умовно назвати публічним інформаційним простором. Як на це вказує сама назва, цей тип інформаційного простору можна протиставити приватному інформаційному простору та його крайнім формам – інтимному та особистому інформаційним просторам. Уже в цьому типологічному протиставленні закладена головна ідея медійного дискурсу як сфери комунікативної діяльності, що служить мовному і семіотичному забезпеченню потреб саме публічного інформаційного простору. Отже, інформація, якою оперують люди у публічній сфері, має за визначенням відкритий та усупільнений характер.

Перша риса відображується у центральному терміні публічного типу дискурсу – «публікація». Ще кілька десятиліть тому можна було чітко окреслити межу публічної інформації саме через явище публікації, тобто у публічнення, цілеспрямованого публічного розголосу інформації у т. зв. засобах інформації, зокрема ЗМІ. Після появи Інтернету ця межа суттєво затерлась: приватні перемовини на чатах, форумах, особисті коментарі, блоги та інші регулярні форми представлення приватної, найбільш інтимної і глибоко особистої інформації фактично стали її у публічненням, тобто публікацією. Це змінює не лише сам характер приватної, побутової сфери життя (т.зв. zoom-ефект, інформаційний експлізіонізм), а й характер сучасних ЗМІ, у яких поширюються явища т.зв. «людизації» (infotainment) та таблоїдизації через орієнтацію ЗМІ на масову аудиторію та проникнення у медійну сферу приватного побуту (reality, streaming).

У чому ж специфіка медійного дискурсу? Відповідь на це питання краще давати на засаді «від супротивного». Виходячи з типологічної пропозиції одного з дослідників питання²⁰, можна виокремити шість основних типів дискурсів, котрі обслуговують шість глобальних сфер людського життя: три реальні – побутовий, економічний і суспільно-етичний дискурс та три віртуальні – науковий, художній і світоглядно-філософський дискурс. Відмінність між ними суто прагматична та аксіологічна, тобто стосується основних цілей та основних

²⁰ О. Лещак, *Дискурсы реального опыта: homo vitalis — homo economicus — homo politicus*, Тернопіль 2016, с. 7.

цінностей вказаних шести сфер життя. Суспільно-етична сфера життя – це та ділянка людського досвіду, у якій дії людей і їхніх груп спрямовані на спільне благо і суспільний лад через явний чи прихований інформаційний, семіотичний чи фізичний вплив на других людей. До цієї сфери належить політика, ідеологія, релігія, суспільна думка, культурне дозвілля, а також медіасфера. Адаже основне завдання засобів інформації – давати публіці інформаційні підстави до участі в культурному дозвіллі і політичному житті та спонукати до формування ідеологічної, етичної, релігійної та громадянської позиції. Навіть розваги як елемент культурного дозвілля послугують осягненню суспільного блага та ладу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

- Leszczak, O. *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*, Toruń 2010.
- Дейк ван, Т. *Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации*, пер. с англ. Кожемякин Е. А., Переверзев Е. В., Амагов А. М. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», URSS, 2013.
- Милевская Т. *Дискурс и текст: проблема дефиниции*, <http://teneta.rinet.ru/rus/me/milevskat-discourseandtextdfn.htm>. [4.11.2006].
- Орлов, М. О. *Социо-антропологический взрыв в духовном пространстве цивилизации*, <http://ivanem.chat.ru/orlov.htm> [20.04.08].
- Серио П., *Как читают тексты во Франции*, в: *Квадратура смысла*, Москва 1999, с. 12–53.
- Хабермас, Ю. *Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций* Москва: Весь Мир, 2008. 416 с.

2. СУСПІЛЬНА КАРТИНА СВІТУ І СВІТОГЛЯД: КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ РОЗШАРУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА

Суспільна картина світу та світоглядні проблеми. Успішне досягнення базової типологічної мети, що постає перед учасниками медійного дискурсу (причому як активних творців медіаконтенту, так і споживачів) залежить від ступеня спільності їхніх картин світу і світогляду.

Ці два поняття не слід плутати. Картина світу — це цілісний інформаційний простір, що формується у свідомості людини протягом її життя та є певним корелятом (відповідником) світу у її психіці. Процеси соціалізації зводять до того, що картини світу в людей, які народилися, виховувалися, навчалися, працювали, спілкувалися, діяли, загалом — жили у одному і тому ж (або подібному) культурно-цивілізаційному та суспільно-етнічному середовищі, стають ізоморфними та аналогічними, часом досить подібними, хоча ніколи не ідентичними. Людина рідко коли може свідомо впливати на свою картину світу. Це є суто синергетична функція її досвіду.

Світогляд же — це сукупність оцінних, аксіологічних максимумів і засад організації власного та суспільного життя, які мають керувати вибором моделей поведінки, процесами встановлення стратегії і тактики діяльності різного типу, прийняття важливих рішень тощо. Як бачимо, світогляд має набагато більш активний, інструментальний характер, ніж картина світу, але попри це світогляд багато в чому базується на картині світу. Небагато є людей, які свідомо займаються формуванням свого світогляду. Частіше їхній світогляд формується або шляхом наслідування свого середовища (згідно з засадою «живи, як усі»), або у процесі свідомого виховання і навчання. І саме тут проявляється суттєва роль медійного дискурсу, котрий все частіше переймає роль вихователя і наставника у родинних, локальних, політичних, ідеологічних чи релігійних авторитетів. Але це не все.

Власне, через намагання сучасних ЗМІ максимально наблизитись до споживача, вони стають щораз більше носіями тих картин світу, які, з одного боку, властиві їх споживачам (засада «ближче до народу»), а з другого — властиві пануючим на ринку тенденціям (а це на сьогодні — споживацько-комерційна картина світу). Нові покоління починають формувати одночасно свою картину світу і світогляд, запозичуючи інформацію про світ і зразки суспільної поведінки з медійного дискурсу. Отже, дослідникові та свідомому учасникові ме-

дійного дискурсу варто вміти орієнтуватися в проблемах культурно-цивілізаційного (аксіологічного) та світоглядно-ідеологічного впливу, під який підпадає публіка.

Варто зосередитися, передусім, на першому аспекті, а саме — на культурно-цивілізаційному розшаруванні українського суспільства та його відображенні в медійному контенті, зокрема на прикладі медійного дискурсу про права людини.

Культурно-цивілізаційні системи цінностей. Як зазначав філософ Мераб Мамардашвілі, «Культура, за суттю, публічна. Підпільної культури не буває (...) Культура, за суттю, створена для відкритого існування і існує лише на відкритому просторі. Перед очима. Нічого з цим не зробиш — це в природі культури»²¹. Із цим твердженням важко полемізувати. Те, що неопубліковане й неопублічене, залишається приватним і особистим. Яке б видатне і геніальне воно не було, без соціалізації і публікації така інформація не може стати частиною культури. Те ж стосується якихось суто технічних винаходів і раціональних рішень, матеріальних витворів, артефактів, котрі, як правило, є досягненнями цивілізації. Самі собою такі досягнення — ще не цивілізація. Щоб стати складовою цивілізації, їм необхідно соціалізуватися, стати публічним надбанням.

Але чи сам факт у публічнення художнього, ідейного, філософського, технічного, господарського чи наукового витвору людської творчості автоматично гарантує йому перехід у розряд культурних чи цивілізаційних надбань даного суспільства? На жаль, ні. Потрібні сприятливі соціальні і економічні умови, відповідний рівень культурного й цивілізаційного розвитку певного суспільства, але найважливіше — потрібне існування у даному суспільстві людей, котрі володіють системою відповідних цінностей та можливостями просування нової творчої ідеї в публічному інформаційному просторі. Кожне суспільство на кожному етапі та в кожний момент свого розвитку становить популяційну єдність саме на основі певних культурних і цивілізаційних цінностей. Щоб не ускладнювати проблему, можна запропонувати розглядати ці два види цінностей, як одне ціле.

Річ у тім, що культурний чи цивілізаційний характер певних цінностей є відносним. Важко однозначно назвати політичну, медійну чи навіть релігійну діяльність суто культурною, а господарчу — суто цивілізаційною. Те, що робить політик, журналіст чи священник, коли займається інформаційним управлінням електоратом, публікою чи паствою, — це, звісно, культурна складова їхньої діяльності, але технічне забезпечення їхньої праці (збір коштів, придбання й використання технічних засобів, організація будівлі церкви тощо) — це цивілізаційні проблеми. Те, що роблять люди на виробництві, у сфері послуг чи в управлінні, це, без сумніву, елементи цивілізаційного розвитку, але стосунки між керівниками й підлеглими, непотизм, моббінг на робочому місці, кар'єра чи конкуренція — це прояви емоційних стосунків, властивих саме культурі. Тому для потреб подальшого розгляду аксіологічних типів організації суспільного життя дозволимо собі поєднати обидві ці сторони життя суспільства в одне поняття **культурно-цивілізаційної системи** або **моделі**.

Класифікацією чи типологізацією таких аксіологічних систем займався чимало філософів і науковців (А. Тойнбі, П. Сорокін, Ф. Конечний, В. Шуберт, С. Хантінгтон, Ю. Коссецький, Р. Пйотровський, О. Лещак, Р. Стефанський). Без детального аналізу різних підходів, запропонованих цими науковцями, зупинимося на пропозиції сучасних польських вчених Ришарда Стефанського і Олега Лещака, котрі запропонували типологію культурно-цивілізаційних систем таку:

- «Натуралістичні» системи — **трибалізм** («аграрно-племінна система») і **туранізм** («мілітарно-вождівська, маскуліністична система»);
- «Ідеологічно-метафізичні» — **теократія** («релігійна, фідеїстична система») і **ідеократія** («партократична, ідейно-популістична система»);
- «Інституційно-правові» — **етатизм** («державницька, бюрократична система вертикалі влади») і **корпораціонізм** («елітарна, ієрархічно-кастова система»);
- «Індивідуалістичні» — **громадянське суспільство** («ліберально-демократична система») і **споживачьке суспільство** («консумпціоністична, ліберально-комерційна система»).

Кожна з цих систем має власну ієрархію цінностей і власні засади реалізації цих цінностей, котрі ми розглянемо на їхньому безпосередньому стосунку до конкретної проблеми прав людини.

²¹ М. К. Мамардашвили, *Кафедра*, «Юность», Москва 1988, № 12, с. 13.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодрияр, Ж. Общество потребления, пер. Е. А. Самарской, Москва 2006.
2. Грааф, Дж. де, Ванн, Д., Нэйлор, Т. Х. Потребляемость. Болезнь, угрожающая миру, Екатеринбург 2005.
3. Ионин, Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие, Москва 2000.
4. Клягин Н. В. Происхождение цивилизации (социально-философский аспект), Москва 1996.
5. Тойнби Арнольд Дж. Цивилизация перед судом истории. Мир и Запад, Москва 2011.
6. Сорокин, П. А. Социальная и культурная динамика, Москва 2006.
7. Хантінгтон, С. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. 1996
8. Kossecki J., Podstawy nowoczesnej nauki porównawczej o cywilizacjach. Socjologia porównawcza cywilizacji, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2003.
9. Piotrowski, R. Problem filozoficzny ładu społecznego a porównawcza nauka o cywilizacjach, Dialog, Warszawa 2003.
10. Leszczak, O. Krytyka doświadczenia etnicznego, Metodologiczne i kulturowo-cywilizacyjne wprowadzenie do badania etnicznych obrazów świata Rosjan, Polaków i Ukraińców, Śląsk, Katowice 2014.
11. Stefański, R. Granice europejskości. Analiza aksjologiczno-politologiczna, Toruń 2014.

3. ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК КОМПЛЕКС ЦІННОСТЕЙ У МЕДІАДИСКУРСІ

Дискурс про права людини став настільки популярним в українському політичному і медійному дискурсах, що його учасники часом не помічають певних парадоксів, пов'язаних з його наявністю в українському публічному інформаційному просторі, та медійному просторі зокрема. Один із парадоксів полягає в тому, що права людини як системна сукупність ціннісних настанов не є універсальними і незаперечними цінностями для всіх людей на землі. Говорити про права людини можна лише з суто людської перспективи. Проте й ця перспектива не є універсальною, бо в одних системах цінностей людина є найвищою цінністю, в інших — народ, нація, держава, людство. Немає єдності й у самому розумінні людини і того, чи всім належать однакові та рівні права, незалежно від раси, кольору шкіри, національності, статі, віку, соціального і економічного статусу, сексуальної орієнтації, фізичного чи психічного стану здоров'я, релігійної віри чи невіри, політичних, ідеологічних та філософських поглядів та найважливіше — чи всіх представників біологічного виду *homo sapiens* слід вважати людьми, яким належать права. Те, що відповіді на всі ці питання цілком залежать від системи культурно-цивілізаційних цінностей, помічають далеко не всі учасники медійного дискурсу про права людини, зокрема й в Україні. Отже, перш ніж долучатися до такого дискурсу, бажано усвідомити культурно-цивілізаційні позиції учасників дискурсу, зрозуміти свою систему цінностей і, що найголовніше, зрозуміти, з позицій якої системи цінностей узяті ці «права людини».

Ключовим твердженням, з яким ми розпочинаємо цей огляд, є те, що серед українців є представники кожної з цих восьми систем (когось більше, когоś менше). Ба більше, у системі індивідуальних цінностей однієї людини іноді можуть бути присутні елементи, запозичені з різних аксіологічних систем, оскільки всі ми виростили у ситуації аксіологічного і ідеологічного еkleктизму та постійних культурно-цивілізаційних зламів і заворушень.

Права людини з точки зору «натурального» світогляду

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ПЛЕМІННОЇ СИСТЕМИ («СЕЛЯНИН»):

Натуральна спільнота («свої»), **життя і здоров'я**, **народні традиції**, **рідна земля**, **колективізм**, **влада старших** (авторитетів), **утилітаризм** / **практицизм**, **інтуїціонізм**, **іманентна релігійність** (*забобонність*), **правовий індиферентизм** (або невігластво).

Людам, для яких їхня спільнота, рідна земля і традиції предків є цінностями найвищого рангу, а формальні правові регуляції стосунків між людьми мають невелике значення, уся проблема з т.зв. «правами людини» може видаватись просто надуманою. У такого роду суспільній системі важливим є те, що, по-перше, є притаманне більшості (отже, права меншостей чи окремих індивідів, фактично, неважливі), по-друге, має легітимізацію у минулому (отже, ніхто не буде відступати задля окремих індивідів від «віковічних» традицій предків). Значущість прав людини для носіїв такої системи цінностей з'являється лише тоді, коли порушення таких прав зачіпає особисто їх або когось з їхніх близьких. Для такого роду людей «говорять» лише аргументи, пов'язані з цінністю життя і здоров'я іншої людини (якщо, звісно, вони не відчуватимуть з її боку загрози власному життю, здоров'ю і власності). Свої власні права вони тісно пов'язують з «натуральними», тобто цілком очевидними для них правами, яких завжди дотримувались у їхній традиційній спільноті. У сучасному медійному просторі «селянська» позиція набула рис популярності, «народного» патріотизму й загравання з «простими людьми», роль «свого серед своїх». Нерідко ця роль є щирим проявом переконань.

Зразки «натуралістичного» способу мислення: «Завданням цієї години є збереження для прийдешніх поколінь найціннішого скарбу нації — української землі. Не маємо права залишити ні грудки української землі в руках ворогів і чужинців! Бо земля — це джерело внутрішньої сили українського народу і підстава його дужання з зовнішнім світом» (**Ігор Мосійчук** — український журналіст, громадський діяч).

«Мене питають: «Чого ви з вилами?» Та не для того я з вилами, що в мене руки чешуться, чи робити мені немає чого, ходити з тими вилами, але це символ народного протесту. Сьогодні люди вилами гніть збирають біля корови, яка їх не годує, а завтра їх доведуть, що вони з тими вилами підуть на владу. То я не хочу, щоб вони з вилами йшли на владу, а щоб вони пішли і бюлетень кинули за «Радикальну партію» на виборах, то і буде якраз найкраща форма протесту проти нинішньої влади»; «Усі, хто виправдовує незнання української — манкурти без роду-племени, перекотиполе. Україна починається з мови!»; «Бойко з Львовичкіним їздять по московських обкомах, інструкції отримують у Кремлі. Інші їздять по брюссельських обкомах. Коли в село до людей поїдете? Коли до шахтарів на шахту? До металургів коли поїдете?» (**Олег Ляшко** — український політик).

«Якщо людина відрікається родової пам'яті, вона спроможна на все»; «Зрозуміти культуру далеких предків — значить зрозуміти себе»; «Культ пращурів — це культ життя»; «В мові кожного народу закладений і шлях до Правди, і шлях до Істини» (**Павло Мовчан** — український письменник).

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ МІЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ («КОЗАК»):

Суспільство як військова спільнота, життя як війна, культ сили (вождя, спільноти і своєї), братерство по зброї, відданість.

Для цього типу людей закон — це те, що краще для його «братів по зброї» і його вождя, а права людини — це або те, що дозволить лідеру, або що сам собі виборів силою і сміливістю. Домінує право сильного, слабкі мають або загинути, або знайти собі сильного заступника, котрий і буде гарантом їхніх прав. Для представника туранізму «права людини» у їхньому ліберально-демократичному звучанні — це вигадки слабких людей, які не готові битися за свої мрії і бажання. У цьому культурно-цивілізаційному типі основні права має лідер (найвищий або кожний, хто є лідером на своєму місці). Від прав важливіші є обов'язки, знову ж — перед вождем або побратимами. Права жінок і дітей, звісно, не йдуть у жодне порівняння з правами чоловіків. Право ворогів у принципі ігнорується, хіба що він виявив себе як достойний супротивник. Аргументами у спорі про права людини для представників такої системи цінностей, окрім уже згаданих «натуральних» прав воїна, може бути милість сильного щодо слабших або прохання про захист слабшого.

Про туранські риси частини українського суспільства говорять дослідники стану української суспільної свідомості:

«На жаль, на сьогодні, якщо говорити про нашу державу, то високий рівень правової культури не спостерігається не лише в пересічного громадянина, часто його не вистачає навіть законодавцям, політичним лідерам, керівникам суспільних організацій. І справа не в тому, що вони не знають закону, а в тому, що вони не рахуються з ним. А це вже зневаження правом. Низький рівень правової культури, нерозвиненість у населення юридичних традицій, що переходять у відкритий правовий нігілізм, заперечення необхідності і цінності права має глибоке історичне коріння. З покоління в покоління в Україні проявляється зневага до закону та суду, терпимість до свавілля»²²

²² Чорнодід, Г.С. Сучасний стан правової культури України, URL: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Pravo/26221.doc.htm

Зразки «козацького» способу мислення: «Справедливе насилля будує, організовує, творить. Без нього прогрес неможливий. Насильством будувались усі держави і на ньому вони тримаються»; «Народ існує тільки під час війни. Під час миру — це юрба споживачів»; «Лучче кривду чинити, ніж кривду терпіти»; «Для маси апокаліпсис — нещастя, для довершеного — підстава для творчості»; «Якщо життя — це боротьба, отже, й музика: боротьби ж без сурм не буває»; «Поблажливість до ворога закінчується новими українськими жертвами»; «Демократія завжди свавільна»; «Жінка повинна захоплюватись ще не написаними книгами свого коханого» (**Роман Коваль** — український громадський діяч, письменник).

«Реформи на селі мають здійснюватися не за законом про землю, а за законом про зброю»; «Повноцінне життя — це гра зі смертю»; «У війні перемагають хоробріші, під час миру — підліші»; «Націоналізм — це не програма, націоналізм — це постріли»; «Люди захоплюються переможцями, але в душі не люблять їх, бо мати справу з переможцем — це мати справу з війною» (**Дмитро Корчинський** — український політик, громадський діяч, журналіст).

Права людини з точки зору «ідеологічного» світогляду

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ТЕОКРАТІЇ («КЛЕРИКАЛ»):

Бог / віра, есхатологія (надія на майбутнє поза життям), **релігійна спільнота** (одновірці), **сакральна жертвовність, клерократія, релігійна етика/право, релігійна елітарність, релігійний езотеризм** (фідеїзм), **сакральне ініціювання**

Зрозуміло, що в цій аксіологічній системі права людини обмежуються тим, що їм окреслив Бог (звісно, за посередництвом духовних осіб та релігійної еліти). Саме тут панує думка, що право Боже стоїть незрівнянно вище, ніж будь-яке людське право — державне, корпораційне, громадянське тощо. Система конкретизованих цінностей представника такої системи може в певних деталях відрізнятися від аналогічної, побудованої на підставах іншої релігії. Те ж стосується й прав людини. У кожній конкретній релігійній культурі права людини повністю залежать від релігійних догм чи релігійної традиції. Це дає можливість прибічникам ліберально-демократичних чи ліберально-комерційних прав людини шукати компроміси з прихильниками різних відтінків теократії.

Зразки «релігійного» способу мислення: «Людина без Бога — це вже не людина» (**Василь Базів**, журналіст, письменник).

«Мірою людини є її Бог»; «Суспільство без віри і любові втрачає здатність розрізняти добро і зло»; «Вони вбудували свій Собор — як естафету духу, як найвищу вежу, що має сторожувати безперервність духу — голос предків і заповіт нащадкам, які не мають права зректись і запродались чужим богам, не сміють опуститися нижче вираженого в Соборі ідеалу Людини» (**Євген Сверстюк** — український письменник, головний редактор газети «Наша віра»).

«Якщо скористатися сакральною формулою, то можна сказати: ми не знаємо, коли буде богоявлення. Але ми точно знаємо місце, де воно відбудеться. Це сфера нашої любові до ближнього, людської солідарності та нашої відкритості Духу» (**Сергій Кримський** — український філософ).

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ІДЕОКРАТІЇ («ФАНАТИК»):

Ідея / віра, ідеологічна жертвовність, одностумство, ідеологічне братерство, партократія, популізм, ідеологічна етика, ідеологізація права, футуризм.

Ідеократичні системи теж можуть суттєво відрізнятися. В основі суспільної ідеології може лежати гіпостазування нації чи раси, того чи іншого класу. Як правило, ідеократія тісно пов'язана з радикалізацією стосунків у суспільстві: суспільство розколюється на своїх і ворогів, «достойних» і «підлих». Разом з ідеєю жертвовності задля ідеї, а також узалежнення права й етики від провідної ідеї, це фактично перекреслює сенс дискурсу про права людини, хіба що такою ідеєю-фікс стануть саме права людини. Тоді може виникнути гасло: «Смерть ворогам прав людини!». Вести дискурс з ідеологічними фанатиками ще важче, ніж з фідеїстами, оскільки вони свято переконані, що якісь права можуть мати лише їхні одностумці, а те, що це за права — визначають ідеологи (як правило, партійне керівництво).

Зразки «ідеологічного» способу мислення: *«Будь-які спроби розірвати територіальну цілісність України будуть жорстко покарані. Якщо влада на це не здатна, то Правий сектор сформує «поїзд дружби». Ми, як в 90-му УНСО, поїдемо в Крим, і тоді публіка, подібна цій, як щурі, втікала, коли колона унсовців входила у Севастополь... Соборність є однією з найбільших наших цінностей»; «... Національна ідея — це захист національних інтересів України по цілому світу, від Києва до Аляски» (Ігор Мосійчук — український журналіст, громадський діяч організованого соціал-націоналістичного руху).*

«"Права людини" обертаються ідеологічною зброєю проти нас. Демократія дає свободу дій завойовникам. Приватизація перетворюється на розграбування державного майна. На книжковому та газетному ринках, в інформаційному просторі країни панує вчорашня імперія, Росія. Культуру, вочевидь, витісняє індустрія примітивних, бездуховно-наркотичних розваг»; «Наша найбільша слабкість нині — у сфері інтелектуально-аналітичного опанування ситуації. Тільки маючи ідею, доктрину, концепцію, лише після їхнього утвердження можливі ефективна дія, послідовність, цілеспрямованість у досягненні мети, загальнонаціональна консолідація зусиль» (Юрій Бадзьо — український літературознавець, публіцист).

Права людини з точки зору «інституційного» світогляду

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ЕТАТИЗМУ («ДЕРЖАВНИК»):

Влада / Держава, позитивне право, ієрархія влади, державна власність, бюрократичний формалізм, лояльність щодо влади, історизм / ідеологія, гіпостазування формальних інститутів.

Для етатиста формально затвержене право — святе. Якщо в законі написано, що людина має якісь права, він буде їх ревно дотримуватись і слідкувати, щоб інші теж це робили. Якщо ж завтра приймуть закон, що якась група людей позбавляється всіх прав, він буде настільки ж ревно слідувати букві і духу цього закону.

Повага до держави і її органів — це основа цього світогляду. Якщо ж буде вибір: права людини чи права держави або якихось інших формально легалізованих інститутів, етатист, звичайно, віддасть перевагу інститутіві, адже «не держава існує для людини, а люди живуть для блага держави». Людям можна давати права лише в межах, потрібних і вигідних державі. Не можна присвячувати багато уваги людині, вона занадто дрібна, час її життя короткий, а історичне значення її мінімальне. А історію творить держава, отже, для добра в історичній перспективі можна людей цілком позбавити будь-яких прав.

Ось зразки типового державницького мислення:

«(...) Надзвичайно актуальною є проблема очищення засобів масової інформації від продукції, що поширює кримінальні традиції, пропагує культ жорстокості, насильства і розпусти (...) за допомогою правильно організації правового виховання, його систематичності, а також підвищення авторитету державної влади, вдосконалення законодавства можна досягти стабільного підвищення рівня правової культури як окремого громадянина, так і суспільства в цілому» (Г. С. Чорнодід, «Сучасний стан правової культури України»).

«Більшість радіостанцій оперують піснями, які були популярними 10–15 років тому. Вони не дивляться в майбутнє. Ні в кого з них не стоїть мета просувати вітчизняний продукт. Вони не переймаються проблемами інформаційної безпеки держави. Так чому ми маємо перейматись їхніми грошима — треба вводити квоти і штрафи» (Вікторія Польченко — українська журналістка, головний редактор «ТО «Промінь»»).

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ КОРПОРАЦІОНІЗМУ («ПАН»):

Влада / Суспільна ієрархія, автономія суспільних інститутів, етос (честь), приватна власність, корпоративне право (привілеї), елітарна культура, ідеологія/історизм, традиціоналізм.

Представник цього культурно-цивілізаційного типу розуміє суспільство як драбину, на кожному щаблі котрої знаходиться якась суспільна верства, за якою закріплені традицією чи підлеглою верхнім щаблям державою корпоративні права. Немає сенсу вести спір про права людини з тим, хто добре знає, які права має його верства (його корпорація) і ніякі медійні дискурси цього змінити не зможуть. Звісно, якщо він знаходиться на нижчих щаблях суспільної ієрархії, він розуміє, що його права сильно обмежені, але вихід така людина бачить тільки один — просуватися по драбині нагору і через перехід у нову верству здобути собі більше прав. Жодної рівності прав чи можливостей тут бути не може. Кожен розраховує лише на ті права, які

йому гарантує його власна корпорація (суспільна група).

Зразки «елітарного» способу мислення: *«Еліта приборкує Хама або зріднюється з ним»; «Український народ не хотів ніколи підкорятися своїм. Тому й був підкорений чужими»; «Ненависть до Пана — ознака плебея» (Роман Коваль — український громадський діяч, письменник).*

Права людини з точки зору «індивідуалістичного» світогляду

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ КОНСУМПЦІОНІЗМУ («СПОЖИВАЧ / ІНДИВІДУАЛІСТ»):

Індивідуальна свобода / власність, престиж, особистий добробут (споживацькі потреби), рівні права, толерантність, життя і здоров'я, верховенство закону, приватна ініціатива, безпека, демократія, громадянське суспільство, стандартизація, глобальний експансіонізм, поп-культура, мир.

Для консумпціоніста чи ліберала-індивідуаліста світ — це вільний ринок необмежених можливостей та свободи його ініціативи. Єдине обмеження, яке є перед ним, — це нестаток коштів та верховенство права, яке руками держави цю власність охороняє. На відміну від корпоративізму, шаблі в цьому суспільстві мають виключно фінансово-економічний характер, у всьому іншому держава права гарантує рівні права. Тож перехід з шабля на шабелі відбувається легко і швидко, достатньо тільки проявити комерційний талант, ініціативу і силу волі — і бажаний престиж та добробут будуть досягнуті. А з ними — й задоволення особистих (нерідко чисто споживацьких) потреб, задля яких все це й існує. Права людини в цьому суспільстві розуміються, насамперед, як права окремого індивіда, споживача, клієнта, який «завжди правий», як право на «священну» приватну власність, а також як громадянські права, які потрібні для задоволення цих базових потреб. У порівнянні з усіма попередніми системами, це перша система, у якій поняття «права людини» це не просто тема для дискусії, але реальний правовий механізм та справжній набір цінностей.

Зразки «індивідуалістичного» способу мислення: *«Є ідеї, які мені видаються важливими й які просуваю усіма можливими способами: наприклад, не можна дозволяти іншим маніпулювати вашим почуттям провини, не можна глорифікувати страждання і романтизувати бідність»; «Брати на себе відповідальність. Потрібно самому керувати своїм життям і розуміти, що є дуже велика відповідальність у першу чергу перед самим собою. Є тільки одне життя і саме тобі його «менеджити». Не можна ховатися за тим, що тобі накидає суспільство. Бо в такому випадку ніколи нічого не зміниться. Я переконана, якщо думати про себе у категоріях відповідальності перед собою, а не у категоріях «пламенного романа с собою» та нескінченних селфі, то тоді все стане на свої місця» (Оксана Форостина — українська журналістка, письменниця);*

«Багато людей, на жаль, не вірять у свої сили, можливості та удачу, і задовольняються мінімальними досягненнями — все життя працюють на низькооплачуваній нецікавій роботі, нарікають на лиху долю і проклинають багатих та успішних, виправдовуючи їхні заслуги сумнівним минулим або мажорним походженням» (Інна Шевченко — українська журналістка, телеведуча).

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА («ГРОМАДЯНИН»):

Людська гідність, братерство, рівність можливостей, свобода особистості, життя і здоров'я, громадянське суспільство, толерантність, солідарність, демократія, правова держава, добробут, соціально-ринкова економіка, мир, раціоналізм.

Ідея прав людини виникла саме в межах громадянського світогляду. Спочатку лише як абстрактна тема для філософських роздумів (Ренесанс) та ідеологічних гасел (у часи Просвітництва), згодом як сукупність політичних декларацій (під час Французької революції), щоб у ХХ столітті стати основою законодавства багатьох країн т.зв. західного світу. Ще пізніше ці засади стали світоглядною базою системи цінностей, на яких почали будувати Європейський Союз.

На сьогодні немає жодної держави, де б цінності й засади громадянського суспільства повністю домінували б у суспільній думці та суспільному світогляді, проте є багато країн, де цей процес прогресує, а медійний дискурс та публічний інформаційний простір заповнені саме переліченими вище ліберально-демократичними цінностями. Суть розуміння прав людини викладена послідовно у цьому переліку. Права людини не можуть бути реалізовані там, де немає поваги до гідності кожної людини. Гідності не можна позбавляти навіть найгіршого злочинця. Не добитися дотримання прав людини там, де немає братерського ставлення до іншої людини та не гарантовані усім рівні можливості і свобода, а також не забезпечене право на життя і здоров'я. Усі інші перелічені засади служать для створення умов та охорони прав людини.

Зразки «громадянського» способу мислення: «Не варто створювати міністерства, інституції та інші державні або військові установи, щоб намагатися впливати на ці процеси. Такі структури не витримують конкуренції з неурядовими організаціями та спільнотами, які діють гнучкіше та ефективніше. Тому, можливо, варто було б не витрачати зайві ресурси, а зосередитись на аспектах, в яких українці справді потребують турботи держави: на покращенні соціальних умов, рівня медицини та освіти, підтримці інновацій, технологій, виробництва тощо. Це — головний «інформаційний фронт», на якому має діяти держава. Усі інші виклики українці здатні подолати самоорганізацією» (**Роман Бурко** — український військовий журналіст).

«Я думаю, що кращих немає. Ми всі нерівні, але у всіх повинно бути право на цю нерівність. У кожного має бути рівна можливість зробити вибір. Право на те, щоб твою гідність при цьому поважали» (**Ольга Герасим'юк** — українська журналістка, ведуча телевізійних програм).

«Я ні з чим не борюсь. Просто вважаю себе свободолюбивою людиною. Це мій спосіб існування, був і є. Оберегаю свій простір свобод, не люблю, коли мені нав'язують якісь дивні правила»; «Громадянське суспільство не створюється за порухом чарівної палички. Кнопку не натиснеш — треба роками працювати» (**Михайлина Скорик-Шкарівська** — медіа-менеджерка, журналістка).

Отже, є не один, а багато дискурсів про права людини, і кожен із них зумовлений культурно-цивілізаційною системою цінностей учасників. Тільки у двох типах таких дискурсів йдеться, власне, про права людини, а не про права народу, нації, держави, певних прошарків суспільства чи політичних/ідеологічних груп. Це ті дискурси, що були названі індивідуалістичними. Різниця між ними полягає в тому, що один дискурс бере за основу права людини як окремого індивіда і споживача, а інший — права людини як громадянина і члена громадянського суспільства.

Розділ 2

Повага до різноманіття